

Актуальные научные исследования в современном мире: XXI Междунар. научн. конф., 26-27 января 2017 г., Переяслав-Хмельницкий. // Сб. научных трудов – Переяслав-Хмельницкий, 2017. – Вып. 1 (21), ч. 6 – С. 108 – 113. – Index Copernicus

УДК 378

Педагогіка. Теорія й методика навчання

Кравчук Оксана Миколаївна

Державний заклад „Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка” (м. Старобільськ), Україна

ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИКО-ОРФОЕПІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ

Анотація. У статті запропоновано визначення поняття фонетико-орфоепічної компетенції; проаналізовано її як систему складників; обґрунтовано актуальність її формування для студентів-філологів. З'ясовано причини порушення орфоепічних норм; визначено закономірності наголошування слів. Рекомендовано методи й прийоми навчання фонетики й орфоєпії у вищій школі.

Ключові слова: компетенція, фонетико-орфоєпічна компетенція, норма, знання, навички, уміння.

Кравчук Оксана Николаевна

Государственное учреждение „Луганский национальный

университет имени Тараса Шевченко”

(Старобельск, Украина)

ФОРМИРОВАНИЕ ФОНЕТИКО-ОРФОЭПИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ-СЛОВЕСНИКОВ

Аннотация. В статье предложено определение фонетико-орфоэпической компетенции; проанализировано её как систему составляющих; обоснована актуальность её формирования для студентов-филологов. Выяснены причины нарушения орфоэпических норм; определены закономерности ударения слов. Рекомендовано методы и приемы обучения фонетики и орфоэпии в высшей школе.

Ключевые слова: компетенция, фонетико-орфоэпическая компетенция, норма, знания, навыки, умения.

Oksana Kravchuk

State Establishment „Luhansk Taras Shevchenko

THE FORMATION OF PHONETIC-ORPHOEPIC COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS-PHILOLOGISTS

Abstract. *The article suggested a definition of phonetic-orthoepic competence; it is analyzed as a system of components; the urgency of its formation for the students-philologists. Reasons for violation of orthoepic norms; it identifies regularities underlined words. Recommended methods and techniques for teaching phonetics and orthoepy in University.*

Keywords: *competence, phonetic-orthoepic competence, norm, knowledge, skills, abilities.*

Постановка проблеми. „Новий тлумачний словник української мови” подає таке визначення поняття *компетентний*: це той, хто „має достатні знання в якій-небудь галузі, який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований” [1, с. 874], тобто володіє компетенціями, наприклад, мовною, під якою розуміємо знання учасниками комунікації норм і правил сучасної української літературної мови та вміле їх використання в продукуванні висловлювань. Складниками мовної компетенції є лексична, граматична, фонетична, орфографічна, орфоепічна, пунктуаційна.

Під фонетико-орфоепічною компетенцією розуміємо таку, що передбачає знання звукових засобів сучасної літературної мови та вміння мовця ними користуватися й забезпечує відтворення звукового образу мови, правильне звукове оформлення мовлення.

Аналіз досліджень. Проблема фонетико-орфоепічної компетенції не є новою. Мовознавці й лінгводидакти в різний час приділили належну увагу цьому питанню (О. Біляєв, Н. Бабич, А. Богуш, Л. Булаховський, М. Жовтобрюх, С. Єрмоленко, С. Караванський, О. Курило, Л. Мацько, В. Мельничайко, М. Наконечний, Л. Паламар, М. Пентилюк, М. Пилинський, К. Плиско, А. Поґрібний, О. Пономарів, О. Сербенська, Л. Скуратівський, Н. Тоцька та інші), широко представили загальнотеоретичне й практичне бачення означених понять.

Мета статті полягає в дослідженні шляхів формування фонетико-орфоепічної компетенції в майбутніх учителів-словесників.

Актуальність роботи зумовлена необхідністю формування фонетико-орфоепічної компетенції в студентів-філологів і продиктована вимогами, що притаманні сучасному українському суспільству, для ефективного функціонування в якому необхідно досконало володіти рідним словом. Практичне значення орфоєпії винятково важливе, оскільки дотримання орфоепічних норм удосконалює мову як засіб спілкування, полегшує обмін думками. Унормована вимова є однією з ознак культури мовлення.

Виклад основного матеріалу. Одним з пріоритетних завдань у вихованні духовно багатой мовної особистості є формування мовленнєвої культури, яке не може відбуватися поза становленням націокультурного світогляду. Погоджуємося з думкою Л. Скуратівського про загрозу нігілістичного ставлення до української мови й культури як до вторинних, другорядних і про потребу в галузі методики „розробити ефективну методичну систему мотивації вивчення предметів українознавчого циклу” [2, с. 22].

Фонетико-орфоепічна компетенція – це система, одиницями якої є фонетичні знання, фонетичні навички (із членуванням на слухо-вимовні й акцентно-інтонаційні) й фонетичні вміння. Під фонетичними знаннями розуміємо передбачуване навчальною програмою засвоєння фахових лінгвістичних понять, закономірностей, правил з курсу фонетики української мови, вивчення основних фонетичних одиниць, звукових явищ різного рівня – від звука до речення. Під слухо-вимовними навичками розуміємо фонемно-правильну вимову звуків у потоці мовлення й розуміння всіх звуків під час аудіювання й читання вголос. Акцентно-інтонаційні навички – це правильне наголошування слів і слівосформ, коректне інтонаційно-ритмічне оформлення мовлення. Необхідною передумовою для реалізації принципу свідомого вивчення фонетичного матеріалу й створення відповідної мотиваційної основи в процесі навчання студентів є формування спеціальних фонетичних умінь, під якими розуміємо володіння прийомами педагогічної діяльності щодо організації навчання фонетичного аспекту української мови. Відтак, процес формування фонетико-орфоепічної компетенції як системи передбачає не

тільки засвоєння знань, оволодіння вміннями й навичками, а й спроможність студентів мобілізувати й реалізувати означені компоненти на практиці.

Незнання орфоепічних правил не дасть змоги реалізувати себе як самодостатню особистість. Необхідно досконало володіти рідною мовою, адже мова – це те, що виявляє сутність людини. Навчання правильної вимови необхідне такою ж мірою, як орфографії та граматики. Передусім це стосується мовленнєвої практики вчителів-словесників.

Отже, навчання спілкування – це планомірно здійснювана робота, спрямована на озброєння студентської молоді відповідними знаннями, вміннями й навичками. Однією з ознак мовленнєвої культури освіченої людини є культура її усного й писемного мовлення.

Показником культури усного мовлення є насамперед правильне наголошування слів, тобто володіння акцентуаційними нормами, адже людина, яка робить помилки в наголошуванні слів, демонструє свою мовленнєву неграмотність, некомпетентність, неосвіченість.

Спостереження за сучасною мовною практикою носіїв української мови, зокрема й студентів, засвідчує типові помилки в наголошуванні слів (*антонімія, вимога, вітчм, говорю, гуртожиток, дужки, завдання, кажу, каталог, копійки, котра, кропива, кулінарія, кухонний, маркетинг, ненависть, новий, ознака, подруга, помилки, роблю, розповіла, спина, старий, тонкий, український, черговий, черствий, щавель* та інші). На жаль, з уст філологів чуємо: *багаторазовий, вести (дискусію), видання, випадок, вірші, довідник, різновид, запитання, одинадцять, рукопис, читання, фартух, фаховий, феномен* та інші помилкові наголошування слів.

Щоб уберегтися від такого неправильного наголошування, необхідно знати норми й правила рідної мови, а тому студенти-майбутні філологи в процесі фахової підготовки вдосконалюють навички професійного вербального спілкування, адже порушення орфоепічних норм веде до зниження культури мовлення і впливає на загальний рівень культури окремої людини й цілого суспільства.

На заняттях з „Культури мови” опрацьовуємо тему „Орфоепічні норми й поширені відхилення від них”. Насамперед звертаємо увагу студентів на те, що всі норми української мови мають суспільний характер, тобто вони є єдиними для всіх жителів України. Наголошуємо на тому, що проблема орфоепічної норми виникає тоді, коли в мові існують варіанти вимови одного й того ж звука, а також подвійного наголошування слів, яке іноді змінює лексичне значення слова (наприклад, звук [ч] вимовляти твердо чи м'яко; звук [р] у кінці слова та складу вимовляти твердо чи м'яко; листопад чи листопад; кропива чи кропива та інші). Тому погоджуємося зі С. Єрмоленко, що „засвідчуючи варіативність як характерну ознаку сучасної мовно-літературної практики, маємо зважати на різну природу цієї варіантності” [3, с. 272].

Разом зі студентами з'ясовуємо причини порушення орфоепічних норм, серед яких основними вважаємо такі:

а) вплив місцевої говірки або цілого територіального наріччя (на Слобожанщині чуємо м'яку вимову звука [р] у кінці слова чи складу: *[базар'п']*, *[буквар'п']*, *[чотир'ма]*, *[лікар'п']*, *[аптека р']*; ненормативну м'яку вимову звуків [л], [т] у позиції перед звуком [е]: *[л'еб'ід']*, *[л'ел'ека]*, *[л'еці'їа]*, *[л'ев]*, *[котл'ета)*, *[л'ім'ература]*, *[т'ехн'іка]*;

б) вплив російської мови на українську („акання”, тобто вимова [а] на місці [о] в ненаголошеному складі: *[галава]*, *[вада]*, *[намилка]*, *[аренда]*, *[забаронений]*, *[вагзал]*; м'яка вимова шиплячого [ч]: *[ч'ого]*, *[ч'орний]*, *[ч'асто]*, *[ч'оло]*, *[ч'овен]*, *[ч'об'ім]*). Із цього видно, що фонетична інтерференція як результат взаємодії звукових систем російської та української мов спричиняє появу акценту, має негативний вплив на засвоєння орфоепічних норм, перешкоджає процесу комунікації, тобто споріднені мови займаються не взаємозбагаченням, а взаємознищенням;

в) вплив письма, графіки (вимова окремого звука чи сполучення звуків відповідно до звукового значення літер: *[дзеркало]*, *[кукурудза]* і *[п'ідзв'ітний]*, *[п'ідживити]*; *[с'м'ієш'с'а]*, *[грайет'с'а]*), *[у книшці'і]*;

г) вплив темпу та гучності мовлення, що повинні регулюватися ситуацією мовлення, змістом висловлювання, станом мовця тощо.

З наведених прикладів і причин порушення орфоепічних норм видно, що такі порушення з'являються не випадково, вони пов'язані з умовами, у яких функціонує й розвивається українська мова.

Тому майбутнім учителям-словесникам пропонуємо вести словнички власного мовлення („Наголошуй правильно”, „Запам'ятай”, „Зверни увагу на наголос” тощо).

Зі студентами вивчаємо також закономірності наголошування слів. Серед найосновніших виділяємо такі:

1) у двоскладових іменниках чоловічого роду, які в однині мають наголошений перший склад, у формі множини наголос пересувається на останній склад: *автор – автори, округ – округи, ректор – ректори*. Таке наголошування наявне в усіх відмінкових формах: *округів, округам, округами, в округах*. Але є незначна група іменників, які мають нерухомий наголос: *вектор – вектори, лебідь – лебеді, розмір – розміри*.

Рухомий наголос часто мають і трискладові іменники, які в однині мають наголошений перший або другий склад, а в множині функціонують з наголошеним закінченням: *директор – директори, інспектор – інспектори, професор – професори*, але: *заступник – заступники; прибічник – прибічники*;

2) переважна більшість двоскладових іменників жіночого роду, які закінчуються на **-ка**, у відмінкових формах множини має наголос на закінченні: *байка – байки, голка – голки, картка – картки, склянка – склянки*, але в деяких іменниках наголос залишається нерухомим: *жменька – жменьки, папка – папки*.

Переміщення наголосу у відмінкових формах множини відбувається в частині трискладових іменників на **-ка**: *вказівка – вказівки, говірка – говірки, помилка – помилки, сторінка – сторінки*, але накореневий наголос залишається в трискладових, а також у чотири- і п'ятискладових іменниках: *зав'язка – зав'язки, загадка – загадки, розписка – розписки; волинянин – волиняни*,

галичанин – галичани; житомир'янин – житомир'яни, заробітчанин – заробітчани;

3) віддієслівні іменники середнього роду на **-нн(я)** наголошуються так, як і дієслова, від яких вони утворені: *читати – читання, писати – писання, запитати – запитання, зібрати – зібрання, пізнати – пізнання*. У двоскладових іменниках на **-нн(я)** наголошується останній склад: *знати – знання, спати – спання*. Іменники, утворені від дієслів з наголошеним префіксом (які, як правило, означають завершену дію), мають наголошений префікс: *видужати – видужання, винищити – винищення*;

4) непохідні двоскладові прикметники вживаються з наголосом на закінченні: *блідий, малий, новий, нудний, пісний, рясний, тісний, товстий, черствий, вузький, жаркий, легкий*;

5) у числівниках від 11 до 19 наголос падає лише на склад **-на**, він же зберігається й у кількісних збірних числівниках: *одинадцятро, сімнадцятро*. Кількісні числівники *шістдесят, сімдесят, вісімдесят* мають наголос на другому компоненті;

6) займенники чий, який, котрий в усіх відмінкових формах мають наголошене закінчення: *чийого сина, чийому учневі, якого числа, котрого з них, котра година, котрі з них*;

7) особові та часові форми дієслів з основою на приголосний мають наголошене закінчення **-ти**: *везти, вести, плести, завезти*. В особових формах та у формі минулого часу такі дієслова мають наголос на останньому складі: *веду, ведеш, ведуть, ведемо, ведете, вела, вели*.

Вагоме місце у формуванні фонетико-орфоепічної компетенції студентів належить адекватному вибору методів і прийомів навчання фонетики й орфоєпії у вищій школі. Доцільними вважаємо такі методи навчання: спостереження за мовною матерією, пояснювально-ілюстративний, евристичної бесіди, робота з підручником, проблемний, теоретико-практичні (різні види фонетичного розбору, різні види диктантів (слуховий, зорово-слуховий, пояснювальний, попереджувальний), читання вголос окремих слів, текстів) й

контрольно-перевірні методи навчання, яким відповідали ті чи інші прийоми зіставлення, аналізу, порівняння й аналогії тощо. Найбільш ефективними прийомами є прийом фонетичного аудіювання, прийом наслідування зразка, прийом порівняння, зіставлення, аналогії, демонстрація смислорозрізнавальної ролі звуків, прийом прихованого керування артикуляцією, прийом „протягування” наголошеного складу (*ви-мо-о-о-га, не-на-а-а-висть, по-о-о-дру-га, чи-та-а-а-ння, фа-хо-ви-и-ий*) або швидка вимова слова з „викрикуванням” наголошеного складу і под. Зрозуміло, що кожен з методів і прийомів має свої переваги, але жоден з них не є універсальним, тому в кожній конкретній навчальній ситуації ми намагаємось їх застосовувати виважено й логічно.

У процесі навчання стрижневими у формуванні фонетико-орфоепічної компетенції студентів виступають різні типи вправ (артикуляційні, імітаційно-слухові, коректувальні, комунікативні, вправи на переклад тощо).

Отже, наголошування в українській мові підпорядковане усталеним правилам, які відображені в різноманітних словниках. Дотримання фонетико-орфоепічних норм є обов'язком кожного мовця. Звукова культура – це не лише правильна й чітка вимова всіх звуків рідної мови, правильний наголос, а й уміння користуватися силою голосу, використовувати потрібний темп, інтонацію, виразність мови, мовне дихання.

Вищевикладений матеріал не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Окремого вивчення потребують подальші розробки в галузі формування й удосконалення фонетико-орфоепічної компетенції студентів – майбутніх учителів-словесників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Новий тлумачний словник української мови (в трьох томах). Т. 1 / Укладачі – В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконт, 2006. – 926 с.
2. Скуратівський Л. Психолого-дидактичні тенденції загального і мовленнєвого розвитку школярів в науці і практиці XXI століття / Л. Скуратівський // Укр. мова і л-ра в шк. – 2006. – № 8. – С. 22 – 26.

3. Літературна норма і мовна практика : монографія / [С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, Т. А. Коць та ін.] ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин : ТОВ „Видавництво „Аспект-Поліграф”, 2013. – 320 с.